

Jiří Januška – Petr Píša

A PRÁGAI EGYETEM ELSŐ MAGYAR TANSZÉKÉNEK ALAPÍTÁSA, MŰKÖDÉSE ÉS MEGSZŰNÉSE AZ 1850-ES ÉVEKBEN*

Bevezetés

Néhány évvel ezelőtt emlékeztünk meg a prágai egyetemen létrehozott első magyar tanszék felállításának 160. évfordulójáról. A magyar mint idegen nyelv intézményes oktatásának történetét feldolgozó szakirodalomból tudhatjuk, hogy a prágai volt a második magyar nyelvi tanszék Magyarország határain kívül. Az első tanszék a bécsi egyetemen jött létre, ahol Márton József (1771–1840) 1806-tól tevékenykedett a magyar nyelv tanáráként, majd 1848 elején – a császár 1848. január 22-ei döntése alapján – a magyar nyelv tanszékét is létrehozták, Reméle Nepomuki János (1808–1873) vezetésével.¹ A prágai magyar tanszék élén, ahol 1854 és 1860 között folyt oktatás, nem professzor, hanem a mai terminológiával a lektor pozíciójának megfelelő tanári státusú személy állt. A tanszék eredeti célja tehát nem a magyar nyelv tudományos vizsgálata, hanem a gyakorlati nyelvoktatás volt. A fiatal, tevékeny, pályakezdő oktató Riedl Szende (1831–1873) – aki kinevezést kapott a tanszék élére – ennek az alapvető feladatnak a megvalósítását tevékenységével jelentősen túlszárnyalta.²

Tanulmányunk fő célja, hogy levéltári források alapján áttekintsük a tanszék létrejöttének, működésének és megszűnésének folyamatát. A témát feldolgozó eddigi szakirodalom ugyanis kevés figyelmet fordított ezekre a forrásokra, és leginkább Riedl korabeli nekrológjaiból, illetve a Riedl saját írásából megismerhető adatokra épített.³ Tudomásunk szerint egyedül Zdeněk Šimeček, cseh szlavista támaszkodott tanulmányában az eredeti levéltári forrásokra, de ő is csak a

* A tanulmány szövegének és valamennyi későbbi idézetének, valamint a nem magyar nyelvű dokumentumok fordítása Mészáros Andor munkája, akinek itt mondunk köszönetet a segítségéért.

¹ Wiener Zeitung, 1848. január 5. 157. Vö. *Nádor Orsolya: A magyar mint idegen nyelv tanításának múltja*. In: Magyar nyelvemlékek. Szerk. Hegedűs Rita – Nádor Orsolya. Bp. 2006. 23–24.; *Mikó Pálné: Márton József a magyar nyelvért*. Bp. 1982.; *Üő: Marseillaise és Gotterhalte*. Bp. 1986.; *Szinnyei József: Reméle Nep. János*. In: Magyar írók élete és munkái. Bp. 1906. XI. 752–754.

² Riedl hármas (magyar, német és szláv) nyelvi-kulturális környezetben élt, így a szokásoknak megfelelően mindig az adott közeg szerint használta keresztnevének magyar (Szende), német (Anselm vagy Mansvet, illetve Mansuet, Manswet) és szláv (Mansvet) formáját.

³ Lásd *Dr. Cs. K.: Riedl Szende (1831–1873)*. Vasárnapi Ujság 20. (1973) 44. sz. 525–526.; *h. g.: Riedl Szende †*. Magyar tanügy 2. (1873) 607–610.; *Riedl Szende: Emlékbeszéd Schleicher Ágost külső l. tag felett*. Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből 3. kötet (1873) 7. sz. 1–14.

Cseh Nemzeti Levéltárban (Národní archiv ČR) fellelhető anyagokat használta.⁴ Természetesen a mi feldolgozásunknak is megvannak a maga határai, többek között azért is, mert több levéltári forrás (például a bécsi oktatási minisztérium levéltárából) selejtezésre került, vagy más okból nem maradt fenn.

Témánk alapvető történeti kontextusba helyezése okán meg kell említenünk, hogy 1848–1850 folyamán ment végbe a felsőoktatás – szellemi atyjairól Exner-Bonitz-, vagy Thun-féle reformnak elnevezett – átalakítása a birodalomban, amely a bölcsészképzést is jelentősen megváltoztatta. Az egyetemek bölcsészeti karai elvesztették korábbi – a további tanulmányokra – előkészítő szerepüket és a többi fakultással megegyező jogállást kaptak. Fő feladatukká a tudományos kutatás és a középiskolai tanárképzés vált. A bölcsészkar szakkokat öt szekcióba szervezték, ebből az egyik a filológiai, irodalmi és nyelvészeti volt.⁵

A prágai egyetem bölcsészeti karán az 1854/55-ös tanév őszi félévében latin, gót, német, szanszkrit, héber, kaldeus, szír, cseh, lengyel, orosz és illír nyelvet, illetve a szláv nyelvek összehasonlító nyelvészetét oktatták. Emellett – csupán nyelvórák formájában – még olasz, francia és angol nyelvet is tanítottak, és ettől a szemesztertől az oktatott nyelvek közé került – először a prágai egyetem történetében – a magyar is.⁶ A bölcsészkaron az előző, 1853/54-es tanévben 29 oktató tevékenykedett, ebből 16 rendes és 6 rendkívüli tanár, 3 magántanár, 4 tanár és egy adjunktus, illetve két tanársegéd.⁷

Az első prágai magyar tanszék létrehozásának szélesebb történeti kontextusa a bécsi központi hatalom Magyarországon alkalmazott közigazgatási politikájában keresendő. Az 1848–49-es szabadságharc leverése után az ország egységes birodalomba való betagozásának egyik eszköze az volt, hogy az 1853–54-ben bekövetkezett definitív rendezés során tömegesen érkeztek Magyarországra új tisztviselők a birodalom nyugati részéről, az úgynevezett német–szláv koronatartományokból. Pontos létszámuk nem ismeretes, de az eddigi kutatások azt mutatták, hogy a nem magyarországi születésű tisztviselők átlagos aránya körülbelül 23% volt. Ez azonban a hierarchia egyes szintjein lényegesen különbözött, a felsőbb szinteken például, a Főkormányzóságnál és a helytartósági osztályoknál 40%-ot is kitett.

⁴ *Zdeněk Šimeček: Z počátků institucionálního zajištění hungaristických studií v českých zemích. Slovanský přehled 65. (1979) 5. sz. 400–405.*

⁵ *Vö. pl. Dějiny Univerzity Karlovy III (1802–1918). Szerk. František Kavka – Josef Petráň. Praha 1997. 155–158.*

⁶ A pesti egyetemen a szláv nyelv és irodalom oktatása már 1849 őszén megindult. Lásd *Az Eötvös Loránd Tudományegyetem története 1635–2002. Szerk. Szógi László. Bp. 2003. 156., 181–182.*

⁷ *Archiv univerzity Karlovy (Prága) (a továbbiakban: AUK), Filozofická fakulta Karlo-Ferdinandovy univerzity 1849–1885, spisy profesorského a doktorského kolegia, 1. doboz, N.E. 67 1853/54, Schlußbericht über die wichtigeren Ergebnisse bey der philosophischen Fakultät in dem abgelaufenen Studienjahre 1853/4.*

A kutatások azt is megállapították, hogy a Lajtán túli tisztviselők többsége éppen cseh- és morvaországi születésű volt.⁸

Az egyetem vezetésének kezdeményezése a magyar tanszék felállítására – a tanszék vezetésére kiírt pályázat

Annak a kérdésnek a megválaszolására, hogy ki kezdeményezte a magyar tanszék megalapítását a prágai egyetemen, és ebben milyen motívumok játszottak közre, két – első ránézésre egymásnak ellentmondó – forráscsoportunk van.

Az első – az eddigi szakirodalomban még fel nem dolgozott – csoportba azok a hivatalos dokumentumok tartoznak, amelyek a bécsi oktatásügyi minisztérium fondjaiban, illetve a prágai egyetem levéltárában maradtak fenn. Ezekből az iratokból az látszik, hogy a kezdeményezés a prágai egyetem bölcsészeti karának oktatói kollégiumából indult ki. 1853. július 30-án fogalmazták meg kérvényüket az oktatásügyi minisztérium felé, amelyben az szerepelt, hogy kerüljön felállításra a magyar nyelv egyszemélyes oktatói széke (*Lehrkanzel*).⁹ A kérelem, melyet a professzori kollégium dékánja, Wilhelm Matzka (1798–1891) matematikus látott el kézjegyével, elsőként az akadémiai hivatalok szervezéséről szóló ideiglenes törvényre hivatkozott, miszerint a professzori kollégium köteles felügyelni, hogy a karon megfelelően legyenek képviselve a tárgyak, és hiányosságok esetén kiegészítésükre tegyen javaslatot. Kimondta továbbá: „E tekintetben a bölcsészeti karon ilyen sajnálattal észlelt hiányosság jelenleg az, hogy ugyan az osztrák monarchia szinte összes főnyelvének tanszéke jelen van a karon és még néhány küllhoni nyelv, jelesül a francia és az angol, oktatása is folyik, ennek ellenére a prágai egyetemen mindeddig az osztrák korona egyik legnagyobb tartományának nyelve, azaz a magyar nyelv, nincs képviselve. Így most, amikor a változó körülmények folytán a Magyar Királyságba az Osztrák Monarchia más tartományaiából helyeznek hivatalnokokat – különösen pedig Csehországból –, megmutatkozik az a hiányosság, hogy a csehországi magyar tanszék nemléte okán szinte senki sincs, aki ezt a meglehetősen bonyolult nyelvet bírná, képes lenne megértetni magát azokkal a

⁸ *Benedek Gábor*: Cislajtániai tisztviselők a neoabszolutizmus kori Magyarországon. *Actas* 10. (1995) 60–70.; *Uő*: A bürokratizáció történetéhez: az 1853–54. évi definitív rendezés személyi következményei. In: *Zsombékok. Középosztályok és iskoláztatás Magyarországon a 19. század elejétől a 20. század közepéig. Társadalomtörténeti tanulmányok*. Szerk. Kövér György. Bp. 2006. 235–254.; *Deák Ágnes*: „Nemzeti egyenjogúsítás”. Kormányzati nemzetiségpolitika Magyarországon 1848–1860. Bp. 2000. 173–190.

⁹ Österreichisches Staatsarchiv (a továbbiakban: ÖStA), Allgemeines Verwaltungsarchiv (a továbbiakban: AVA), Unterricht UM allgemein Akten, 1228. doboz, 5 Universität Prag, Philosophie: Ungarisch, 12599/1853.

magyarországi lakosokkal, akik a német vagy a cseh nyelvet nem ismerik. Ezért is érzékelhető sürgető szükség a magyar nyelv önálló tanszékének felállítására, ahogyan az már Bécsben létezik, a prágai egyetemen is. Ennek következtében az alulírott professzori kollégium úgy határozott, hogy tisztelettel kérelmezi egy ilyen nyelvi tanszék felállítását az itteni bölcsészeti karon.”¹⁰

A kérelemből az nem derül ki, hogy egyáltalán a professzoroktól indult-e ki a javaslat, s ha igen, akkor közülük pontosan kitől. Egy másik forrásban, a bölcsészkar doktori kollégiumának dékánja, Hieronymus Joseph Zeidler (1790–1870) által az 1853/54-es tanévről összeállított záró jelentésében azonban szó szerint ezt olvashatjuk: „A tanév végén e tanári kollégium [azaz a prágai Bölcsészettudományi Kar tanári kollégiuma – a szerzők] a következő fejlesztésekben részesült: a. Az 1853. november 26-ai, a bölcsészeti tanári kollégium, az alulírott által kezdeményezett, kérelmére tekintettel hozott legfelsőbb döntéssel felállításra került a karon a magyar nyelv és üzleti stílus tanszéke [*Lehrerstelle*] [...]”.¹¹ E megfogalmazásból arra lehet következtetni, hogy a kezdeményező maga Zeidler volt.

A másik forrás, mely rávilágít – persze jelentősen eltérően – a prágai magyar tanszék keletkezésének motívumaira, magától Riedl Szendétől származik, akit 1854-ben a tanszék tanárává neveztek ki. Mintegy két évtizeddel később, 1871. november 15-én Riedl a Magyar Tudományos Akadémián August Schleicherről (1821–1868), az akadémia levelező tagjáról tartott emlékbeszédet. Schleicher 1850 és 1857 között a prágai egyetemen működött, ahol Riedl személyes ismeretséget kötött vele. Riedl e beszédében – amely 1873-ban nyomtatásban is napvilágot látott¹² – elmondta: az önálló prágai magyar tanszék felállításának híre és a nyilvános pályázat kiírása a tanszék betöltésére nagy feltűnést keltett a magyar nemzet jövője feletti aggodalmaktól gyötört korabeli Magyarországon. Sokan úgy vélték, hogy a tanszék felállítása politikai okokból történt, célja pedig nem más, mint cseh hivatalnokok képzése a leigázott és idegenek által előzönlött Magyarország számára. Azonban így folytatja: „Ez általános felvetés hamisnak bizonyult be. Schleicher Ágost, azon időben prágai egyetemi tanár volt az, aki ezen tanszék felállítását indítványozta, sürgette, s keresztül is vitte – tisztán *tudományos* célokból. Ezt mondhatom legjobban és legőszintebben talán én, a ki Grillparzer ajánlatára Ő Felsége által e tanszékre kineveztettem, a kinek későbbben is elég alkalma

¹⁰ Uo.

¹¹ AUK, Filozofická fakulta Karlo-Ferdinandovy univerzity 1849–1885, spisy profesorského a doktorského kolegia, 1. doboz, N.E. 67 1853/54, Schlußbericht über die wichtigeren Ergebnisse bey der philosophischen Fakultät in dem abgelaufenen Studienjahre 1853/4.

¹² *Riedl Sz.*: Emlékbeszéd i. m.

volt meggyőződnie arról, mit gondolt Schleicher akkor, midőn ezen tanszék életbe léptetése érdekében annyira buzgólkodott.”¹³

Schleicher – írja Riedl – tisztában volt vele, hogy a magyar nyelv tanulmányozása mennyi felismeréssel szolgálhat az általános európai nyelvtudomány számára, és a magyar, illetve általában az áltáji nyelvek tisztán tudományos vizsgálata az európai nyelvtudomány számára hasonló jelentőséggel bír, mint valaha Amerika felfedezése a természet- és történelemtudományoknak.¹⁴

Az ismertetett források – egyrészt a levéltári források, másrészt Riedl tanúságtétele – tehát nem adnak számunkra egyértelmű képet arról, ki és mi okból kezdeményezte a tanszék létrejöttét. Sőt, ellentmondani látszanak egymásnak. Nem zárhatjuk azonban ki, hogy ez az ellentmondás csupán látszólagos. Lehetséges, hogy informálisan (tudományos indíttatásból) maga Schleicher volt a kezdeményező, és kezdeményezése később másoktól politikai töltetet kapott. Erre azonban bizonyítékot (legalábbis mindeddig) nem sikerült találni.

Mindenesetre a professzori kollégium kérelmét elsőként az egyetem akadémiai szenátusához továbbították,¹⁵ majd ezt követően a rektor, Georg Norbert Schnabel hagyta jóvá.¹⁶ Később a Cseh Helytartóság is támogatta azzal a megjegyzéssel, hogy „az osztrák koronatarományok között manapság fennálló élénk kapcsolatok idején a magyar nyelv tanszékének felállítása az itteni egyetemen, kétség kívül nagyon sürgető szükségnek tűnik, és a kérelmezőnek azonnal a tanszék feladatait ellátni képes egyént kell az élére kineveznie.”¹⁷ A bécsi Vallás- és Közoktatási Minisztérium elfogadta a kérelem indokait. A császárhoz címzett 1853. november 17-ei felterjesztésében Leo Thun gróf, vallás- és közoktatási miniszter emlékeztetett a nagyszámú csehországi hivatalnokokra, akik az ottani közigazgatási reformok kapcsán települtek Magyarországra, és megemlítette, hogy hasonló helyzet a jövőben is előállhat. Ezért az állami hivatalokra jelentkezők számára még időben lehetőséget kell adni a magyar nyelv elsajátítására, emelve ezzel hasznavehetőségüket a magyarországi hivatalokban. A magyar nyelv csehországi oktatásának másik indokát – Thun szerint – a koronatarományok közötti egyre szorosabb kapcsolatok jelentették. Végezetül azt is fontos érvnek tartotta a miniszter, hogy a magyar nyelv oktatása tudományos szempontból is hasznos lehet, különösen azért, mert a prágai egyetemen összehasonlító nyelvtudományt

¹³ Uo. 4.

¹⁴ Uo. 4–5.

¹⁵ AUK, Filozofická fakulta Karlo-Ferdinandovy univerzity 1849–1885, 14. doboz, Geschäftsprotocoll des philosophischen (k.k.) Professorencollegiums, 1853. júl. 31., 1036.

¹⁶ Láttamozása szerepel a kérvényen.

¹⁷ ÖStA AVA Unterrichts UM allgemein Akten. 1228. doboz, 5 Universität Prag, Philosophie: Ungarisch, 19282/1853.

is oktatnak. A miniszter a Pénzügyminisztérium által a tanszékhez rendelt 600 arany rendszeres fizetéssel kapcsolatos egyetértő véleményére is felhívta a figyelmet.¹⁸ Ferenc József 1853. november 26-án hagyta jóvá a tanszék felállítását.¹⁹

A pályázat kiírása és menete

A tanszék felállításának császári jóváhagyását követően a Vallás- és Közoktatási Minisztérium 1853. december 3-ai határozatával nyilvános pályázatot írt ki a tanári hely betöltésére évi 600 arany fizetéssel és legkevesebb heti öt magyar nyelv- és üzleti stílusgyakorlat megtartásának kötelezettségével. A pályázat benyújtására viszonylag rövid határidőt állapítottak meg, 1854. február 1-jét.²⁰

A Vallás- és Közoktatási Minisztériumnak a december 3-án az egyes helytartóságokhoz küldött feljegyzése azt is jelezte, hogy az újonnan létrehozott poszt betöltésére jelentkezők alkalmasságát a pesti egyetem bölcsészkarának professzori kollégiuma vizsgálja meg. Ezért – a kiírás szerint – a jelentkezőknek kérvényüket a budai Helytartósághoz kellett elküldeni. Ez a kitétel azonban a kiírásban kisebb félreértéshez vezetett. A prágai Helytartóság, ahová a pályázat kiírásáról szóló hír egyhetes késéssel (december 17-én) jutott el, azt a kérdést intézte a Közoktatási Minisztériumhoz, hogy nem került-e véletlenül felcserélésre a pályázat szövegében Prága Budával, hiszen az egyetemi tanszékek betöltésére kiírt pályázatokat általában az adott koronataromány helytartósága bírálja el. Erre a sürgető felvetésre a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 1854. január 15-én válaszolt. Kijelentette, hogy „a budai helytartói hivatal semmi esetre sem került véletlenül felcserélésre a prágai Helytartósággal. Éppen ellenkezőleg, az eljárás egyszerűsítésének okából elrendeltetett, hogy a jelentkezők a pályázati kérelmeiket a budai Helytartósághoz küldjék, és a pesti Bölcsészeti Kar professzori kollégiumát hatalmazták fel, hogy a jelentkezéseket elbírálja, és a hely betöltésére tett előzetes javaslatát – az akadémiai szenátus és a budai Helytartóság közbeiktatásával eljuttassa a minisztériumhoz.”²¹

A pályázat kiírásáról a közvéleményt a sajtóban megjelentetett hirdetések útján tájékoztatták. Prágában a hirdetés szövegét csak az említett bizonytalanságok tisztázását követően küldték el a hivatalos lapokhoz, ezért ott a hirdetés csak

¹⁸ Uo. 10196/1853.

¹⁹ Uo. 12599/1853. „Engedélyezzük a magyar nyelv tanszékének felállítását a prágai egyetemen, 600 arany rendszeres éves fizetéssel a szokásos pénznemben. A megfelelő pályázat eredményét számomra fel kell terjeszteni. Bécs, 1853. november 26. Ferenc József.”

²⁰ Uo.

²¹ Národní archiv ČR (Prága) (a továbbiakban: NA ČR), Česká gubernium – všeobecná spisovna 1841–1855, sign. 25/8/49, 31243/2091, 1571/137.

néhány nappal a pályázat lezárulta előtt jelenhetett meg.²² A hirdetés a pályázati feltételeket is tartalmazta: „Az említett tanszék elnyerésére pályázni szándékozók tartoznak a cs. k. vallás- és közoktatási ministeriumhoz intézendő kérvényeiket legfeljebb 1854-dik évi február 1-ig a budai cs. k. helytartósági osztálynál átnyújtani s azokat a szükséges okmányokkal – melyekben életkoruk, vallásuk, állapotuk, végzett tanulmányaik (legalább a már végzett philosophiai tanulmányok – [sic!] vagy a jó sikerrel kiállott érettségi vizsgálatról szóló bizonyítvány megkivántatik); továbbá a végzett tanulmányaik után netáni eddigi alkalmaztatásuk, s végre nyelvismereteik kimutatandók – ellátni. Ez utóbbira vonatkozólag a magyar nyelvnek tökéletes és alapos tudományos ismeretén kívül ki kell még mutatni a német nyelvnek is legalább oly mértékbeni tiszta és folyékony tudását, – mely megkivántatik, hogy ezen nyelvet a tanításnál biztossággal használhassa; a cseh vagy valamely rokon szláv nyelv tudása, ha ezzel a többi kivántatóságok is egyesülvék, mint igen kívánatos tekintetik.”²³

A pályázatra összesen tizenhét jelentkeztek (tizenötön a budai Helytartósághoz, hárman pedig egyenesen a bécsi minisztériumba adták be jelentkezésüket), közülük egyvalaki, Nagy Anton a pályázati határidő leteltét követően, így az ő pályázatát nem is vették figyelembe, tovább sem küldték Budára. Így a következő jelentkezők pályázata került elbírálásra:²⁴

Fehér Andreas (25 év; származási hely: Karácsond, Heves vármegye; jelenlegi foglalkozás: magántanár)

Holub Mathias (26 év; Praskačka, Hradec Králové-i kerület; a bajai Főgimnázium német, magyar és görög kisegítő tanára)

Jász Emmanuel (62 év; Nagybecskerek, Torontál vármegye; hivatalos magyar fordító Prágában)

Kemp Joseph (33 év; Buda; a 36. gyalogezred tábori segédorvosa)

Kolmár Joseph (33 év; Magyaród, Somogy vármegye; jelenleg foglalkozás nélküli, korábban többek között a magyar országgyűlés hivatalnok, a magyar táblabíróság jegyzője, a Pápai Református Kollégium kisegítő tanára és az ottani főgimnázium magyar irodalom és történelem tanára)

Kutsera Ignátz (33 év; Vágújhely, Nyitra vármegye; járásbíró Nyitra megyében, korábban magántanár)

²² Bécs: Amtsblatt zur Wiener Zeitung, 1853. december 22., 25. és 29.; Buda: Hivatalos értesítő. Budapesti Hírlap, 1854. január 5., 11. és 14.; Prága: Oznamovatel Pražských novin (= Amtsblatt zur Prager Zeitung), 1854. január 24–26.

²³ Hivatalos értesítő. Budapesti Hírlap, 1854. január 5. 1740.

²⁴ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL), Abszolútizmuskori Levéltár, k. k. Statthaltereii Abtheilung Ofen, 19227/1854, Qualificationstabelle. A jelentkezők felsorolását, nevük német írásmódját és a többi információt is ebből a minősítő táblázatból vettük át. Az utolsó két jelentkező anyagát Bécsből küldték át Budára.

Markovits Constantin (45 év; Kecskemét, Pest vármegye; a második bécsi cs. k. gimnázium felhatalmazott magyar nyelv tanára, többször helyettesítette a magyar nyelv tanárát, Reméle Nepomuki Jánost a bécsi egyetemen)

Riedl Mansvet (23 év; Besztercebánya, Zólyom vármegye; a lőcsei főgimnázium helyettes tanára, magyar nyelvet és irodalmat oktat az egész gimnázium számára)²⁵

Schutttag Franz (26 év; Gölnicbánya, Szepes vármegye; katolikus gimnáziumi kiegészítő tanár Nagyszébenben)

Skoupa Franz (34 év; Pest; tábori főorvos, 20. gyalogezred)

Szirányi Johann (39 év; Tolna; vármegyei irodai fizetés nélküli expeditor és fogalmazó gyakornok Somogyban)

Szlemenits Moritz (40 év; Pozsony; ügyvéd Pozsonyban; 1835 és 1836 között többször helyettesítette jogtanár apját a pozsonyi akadémián)

Uhlyarik Gedeon (20 év; Konzka, Liptó vármegye; a magyar nyelv magántanára két pesti magániskolában, joghallgató az egyetemen)

Wallner Carl (31 év; Oravicabánya, Temesi Bánság; a nagyvárad normál iskola rendes tanára)

Vuits Paul (35 év; Szeged, Csongrád vármegye; ügyvédsegéd Törökkanizsán, korábban a karlócai gimnázium magyar nyelv tanára)

Martinek Fridrich (42 év; Trencsén; a debreceni adóhivatal hivatalnoka, korábban a trencsényi evangélikus iskola tanára)

Tölgyesy Johann (35 év; Esztergom; véglegesített hivatalnok a budai járási pénzügyi igazgatóságon, sikeresen oktatott magyar nyelvet több állami hivatalnoknak)

A kérelmeket a pesti egyetem professzori kollégiumának adták át, amely tagjaiból egy szűkebb bizottságot hozott létre. A kor szokásainak megfelelően a bizottság feladata a „ternó”, azaz a három kiválasztott nevet tartalmazó lista összeállítása volt, amelyet a sorrend indoklásával együtt továbbítottak a hivatalokhoz, végül magához az uralkodóhoz. A bizottság javaslatában Kolmár Joseph került az első helyre, a másodikra Riedl Mansvet (Szende), a harmadikra pedig Schutttag Franz. A tanári kollégium egyhangúan fogadta el a listát azzal a megjegyzéssel, hogy Mathias Holub – született csehként a többi szükséges képességek mellett csehül is tökéletesen tud, így őt is fel kellene venni a szűkebb listára. A következő testület a pesti egyetem akadémiai szenátusa volt, amely február 24-én azt javasolta, hogy a jelentkezők

²⁵ 1854. jan. 21-i pályázati jelentkezése megtalálható ÖStA AVA, Unterricht UM allgemein Akten, k. 1219, 5 Universität Prag, Philosophie: Riedl, 12362/1854.

végleges névsorában még Joseph Kempf is szerepeljen.²⁶ A Helytartóság 1854. április 14-én tette meg észrevételeit e két utólagos megjegyzéshez. Eszerint Holub cseh nemzetisége nem játszik túlságosan nagy szerepet, mivel az oktatás úgysem cseh nyelven folyik, és szintén nincs jelentősége Kempf orvosi végzettségének, orvosi pályáját nem is lenne szerencsés félbeszakítani. A Helytartóság tehát a bizottság eredeti javaslatát támogatta azzal a kiegészítéssel, hogy Riedlnek és Schuttagnak – akik jelenleg is közoktatási intézmények oktatói – előnyt kellene élvezniük Kolmárral szemben, aki eddig nem működött a közszférában. Hiszen Riedl és Schuttag már bizonyították tanári képességeiket és így jobban megfelelnek a prágai tanszékre, amely amúgy is inkább gyakorlati irányultságú lesz, mert a magyarországi érvényesülés lehetőségét kell biztosítani a Magyarországra költöző hivatalnokok és a tanárjelöltek számára.²⁷ A magyar katonai és polgári kormányzóság június 8-án csatlakozott a helytartóság véleményéhez, és javasolta Riedl és Schuttag előnyben részesítését, mivel rendőrségi információk szerint Kolmár politikai nézeteivel kapcsolatban kifogások merültek fel.²⁸ Riedl személyével kapcsolatban hozzáfűzték, hogy „absztrakt életstílusa” merülhet fel kifogásként, azaz keveset törődik külsejével és így rossz példát mutat a fiataloknak.²⁹

Thun Holubbal, Kempffel és Kolmárral kapcsolatban osztotta a fenti testületek véleményét, ezért úgy ítélte meg, hogy Riedl és Schuttag között kell választani, akik mindketten megfelelő jelöltek úgy tudományos, mint pedagógiai, politikai és morális szempontból. Thun kifejezte azt a meggyőződését is, hogy Riedlt részesítené előnyben, tekintettel az igazoltan jelentősebb tudományos képességeire, amelyek – ahogyan megjegyezte – azt is megmagyarázzák, hogy a többi testület miért sorolta Schuttag elé. Végezetül pedig Thun szerint Riedl sokoldalú ismereteinek és tudományos képességének köszönhetően Nagy Antont is túlszárnyalja, akinek kévsé érkezett kérelmét úgysem kell figyelembe venni. Riedl a katonai és polgári kormányzóság általi jellemzését Thun felterjesztése nem ismételte meg.³⁰

Már kutatásunk előtt is ismert volt az a tény, hogy a híres osztrák író, a Pénzügyminisztérium levéltárának igazgatója, Franz Grillparzer közbenjárt Riedl érdekében,³¹ Thun miniszterhez fordult ajánlólevéllel.³² Nem szeretnénk

²⁶ MNL OL, Abszolutizmuskori Levéltár, k. k. Statthaltereii Abtheilung Ofen, 19227/1854.

²⁷ ÖStA AVA, Unterricht UM allgemein Akten, k. 1219, 5 Universität Prag, Philosophie: Riedl, 12362/1854.

²⁸ Kolmár József (1820–1917) szoros kapcsolatban állt az 1848–1849-es forradalmárokkal.

²⁹ ÖStA AVA, Unterricht UM allgemein Akten, k. 1219, 5 Universität Prag, Philosophie: Riedl, 12362/1854.

³⁰ Uo.

³¹ E tényeket maga Riedl közli (*Riedl Sz.: Emlékbeszéd* i. m. 4).

³² *Franz Grillparzer: Sämtliche Werke in 42 Bänden. Dritte Abteilung. Briefe und Dokumente Dritter Teil.* Wien 1930. nr. 807, 140. „Bocsássá meg nekem, hogy egy sürgős ügyben soraimmal zavarom Önt. Az ügy régi pártfogoltamat, Riedlt érinti, aki mostanság Löcsén tanár. A magyar nyelv tanári

alábecsülni ennek a közbenjárásnak a hatását, de véleményünk szerint többé-kevésbé egyértelmű, hogy végül Riedl kinevezését – tekintettel a pályázat menetére – nem tekinthetjük sem rendkívülinek, sem megalapozatlannak.

Thun javaslatát 1854. július 31-én terjesztette fel az uralkodóhoz. Ferenc József 1854. augusztus 10-én döntött arról, hogy a prágai egyetemen a magyar nyelv tanári posztjára Riedlt nevezi ki.³³ Riedl 1854. szeptember 30-án jelentkezett a prágai bölcsészeti kar dékánjánál és megerősítette belépését.³⁴ Röviddel ezután megindult az oktatás.

Említésre érdemes, hogy a pályázat kiírásának idején egy alternatív – bár nem hivatalos, inkább egyéni – ötlet is felmerült a jövőendő prágai magyar tanszék betöltésére.³⁵ Ekkor Prágában tartózkodott Martin Hattala szlovák nyelvész (1821–1903), aki itt kívánt habilitálni a szláv filológiából. Hattala, aki képzettségét döntő részben Magyarországon szerezte, a František Ladislav Čelakovský (1799–1852) halálát követően megüresedett tanszéket kívánta megszerezni. Ennek a törekvésének nemcsak támogatói, de ellenfelei is voltak. Támogatói közé tartozott Josef Jireček (1825–1888), a bécsi Vallás- és Közoktatási Minisztérium hivatalnok, akivel Hattala egyeztetett is lépéseit. Azt követően, hogy Hattala Prágában a tanári kar egyes tagjai részéről ellenségességet tapasztalt, a Jirečeknek 1854. január 19-én írott levelében azt vetette fel, hogy esetleg a szláv tanszék mellett a magyar tanszéken is alkalmazhatnák őt, amennyiben ez növelné az esélyeit. Hattala azt a lehetőséget vázolta fel, hogy így a két tanszéket az ő személye kapcsolhatná össze.³⁶ August Schleicher esetére hivatkozott, aki az összehasonlító

állítására jelentkezett a prágai egyetemen, és ahogy hallottam, hamarosan meg is érkezik a javaslat, ha már meg nem érkezett. Tudna ejteni az érdekében néhány támogató szót, vagy talán Ön olyan pozícióban van, hogy döntően tudna közbejárni? Tisztelettel: Grillparzer.”

³³ ÖStA AVA, Unterricht UM allgemein Akten, k. 1219, 5 Universität Prag, Philosophie: Riedl, 12362/1854. „A lőcsei gimnázium helyettes tanárát, Riedl Szendét, kinevezem rendszeres fizetéssel a magyar nyelv tanárává a prágai egyetemen. Schönbrunn, 1854. augusztus 10.” A kinevezésről lásd Wiener Zeitung, 1854. augusztus 27. 2293.

³⁴ NA ČR, České gubernium – všeobecná spisovna 1841–1855, sign. 25/8/49, 30670/3020. Karel Jan Vietz dékán jelentése 1853. szept. 30-án. Riedl ezt követően, október elsején tette le hivatali esküjét, és október elsejétől kapta a Helytartóság rendelkezése alapján a fizetését is. A Cseh Helytartóság ezt a tényt a kassai helytartósági hivatallal is közölte (32139/3283 sz. irat.).

³⁵ Erre hívja fel a figyelmet Šimeček, Z.: Z počátků institucionálního zajištění i. m. 400–401.

³⁶ „[...] az Ausztriában a szlávátság iránti széleskörű ellenszenv megfélézése nincs és nem is lesz hatással a megboldogult Čelakovský tanszékére, aminek következtében esetleg a magas minisztérium is nehezen tudja majd ezt a forradalmi korszakban létrejött intézetet fenntartani és megőrizni. Ez utóbbi körülményre tekintettel azzal a kéréssel bátoriskodom fordulni Önhöz, hogy amennyiben azt megfelelőnek tartják, ott és ahol szükség és lehetőség mutatkozik rá, hasznosítsák. A magyar nyelv tanszéke engedélyezésének hírére az itteni egyetemen, sokan, nevezetesen maga Šafařík úr is, kérdezték, nem volna-e szándékom jelentkezni a betöltésére. Úgy vélvén, hogy esetleg ellenségeimnek okot adhat szándékaim megrágmalmazására, de főként azért, mert magam is tudatában vagyok, hogy ezidáig a magyar irodalom terén semmit nem mutattam fel, ami kérelmemet eredményesen támogathatná, azt a választ adtam, hogy jelenleg nem kívánom azt megtenni. Most azonban, minden körülmény megfontolását követően, őszintén elismerem Méltóságodnak, hogy nem lenne ellenemre,

nyelvészet és a szanszkrit rendkívüli tanáráként, 1853-ban pedig a német, az összehasonlító nyelvészet és a szanszkrit rendes tanáráként került kinevezésre addig, amíg nem kerül sor a német nyelv- és irodalom önálló tanszékének felállítására.³⁷ Jireček ugyan egyetértett a javaslattal,³⁸ Hattala azonban az 1854. február 19-én írott levelében mégis jelezte neki, hogy a szláv filológiai tanszék megszerzésének esélyét biztosítandó, végül nem jelentkezett a magyar tanszék betöltésére kiírt pályázatra. Hozzáfűzte viszont, hogy nem ellenezné a két tanszék összekapcsolását, amennyiben a minisztérium ezt így látná helyesnek.³⁹ A további levelezésükből nyilvánvaló, hogy egészen 1854 júliusáig számoltak ezzel a lehetőséggel.⁴⁰

megindulva a fentebb említett tanszékek betöltése a megfelelő, de számomra jelenleg ismeretlen eljárással, ha a magas minisztérium a fentebb említett és minden e dolgon elmélkedő számára az értelem körébe eső lehetőségek okokból egyszerűen nagyra becsült, említett tanszékek, vagyis a szláv és a magyar tanszék egyesítése, olymódon, ahogyan Schleicher úr esetében is megtörtént. – Az, hogy a magyar nyelvből Nagyszombatban, mindkét bölcsészeti évfolyamon, szláv származásom ellenére az összes született magyar társam között az első helyet értem el, sem elégséges a tanszék betöltéséhez, ám bizonyosan megfelelő indok az abban való jártasságom, amelyet egyébként okirattal is bizonyítani tudok, amennyiben az elérendő célhoz szükségesnek és előnyösnek találja. Megírhatnám ugyanakkor németül (vagy csehül) »Versuch einer Lautlehre des Magyarischen« címmel egy írást a bécsi tudományos és művészeti akadémiának, vagy másnak, annál is inkább, hiszen az ehhez szükséges anyagokat már szláv stúdiumaim alkalmával már eléggé egybe gyűjtöttem. Csak néhány újabb magyar munkát, például Toldi irodalomtörténetét stb., lenne szükséges beszereznem. A magyar összevetéséhez a finn nyelvekkel az itteni cs. kir. Könyvtárban is található elég segédlet, mint például Castrén munkái: *Elementa grammaticae syrjaenae* (1848), *Versuch einer ostjakischen Grammatik* (1849), *Elem. grammatices čeremissae* (1844); *Die Grundzüge der finn. Sprache v. Kellgren* (1847); *Rennwall lex. ling. finnicæ* (1826); a Gyarmathi-féle *Affinitas linguae hun. cum finn.* (1799), Sajnovics *demonstratio idioma hungaricum et Lapponum idem esse* (1770) című műve, illetve Klaproth, Sjögren és mások ide vonatkozó munkái. Csúpán az az egyetlen kellemetlenség ebben, hogy szláv tanulmányaimból bizonyos időt a magyarnak kell szentelnem, más oldalról viszont ismét alkalmam nyílna igazolni, hogy a nem szláv nyelvészet területén sem vagyok alkalmatlan eredményesen működni. Ezért, ami eddig a magyar nyelvről a tudomásomra jutott, nem tudok mást tenni, mint örvendezni a felett, hogy a magas minisztérium a szláv nyelvjárások egyikének ismeretét is feltételül kötötte e katedra betöltéséhez, feltételezve, hogy a szláv nyelvekben járatan nyelvtudós a magyar nyelv felépítését aligha képes tudományosan megérteni és értelmezni. Egy átlagos »Sprachmeister«, véleményem szerint ráadásul nem alkalmas az egyetem tanárának, egy ex professo nyelvtudós pedig aligha merészkedik ide évi 600 aranyért.» Martin Hattala levele Josef Jirečekhez, 1854. jan. 19. Literární archiv Památníku národního písemnictví (Prága) (a továbbiakban: LA PNP) Josef Jireček.

³⁷ *Šimeček, Z.*: Z počátku institucionálního zajištění i. m. 400.

³⁸ „Többé-kevésbé úgy gondolom, hogy nem volna ártalmas, ha jelentkezne a magyar tanszék pályázatára. Nem gondolom, hogy túlzott versengés lesz érte. Ugyancsak nem gondolom azt sem, hogy Önt ez, a szláv előadásai mellett nagyon lefoglalná. Ön ebben Schleicherre emlékeztet. Egyébként nem kell a pályázat miatt túlságosan viaskodnia. Rukkoljon elő az igazolásaival, amik a magyar nyelvről szólnak, és még azzal, amit a kiírásban kérnek. A fonetikai cikkével még ráér. [...] A pályázatában csak érintenie kéne, hogy a szláv előadásai nem látják majd kárát, és hivatkozzon Schleicherre.” Josef Jireček levele Martin Hattalához, 1854. jan. 30. LA PNP, Martin Hattala.

³⁹ „A szláv tanszék biztonságával kapcsolatos hírei és Šafařík úr tanácsai következtében tartottam előnyösnek a magyarra jelentkezni. Önnek bejelentem, hogy minden szükséges megvan, amivel igazolom ismét, hogy mindig kész vagyok a magas minisztériumnak készségesen és lelkiismeretesen rendelkezésére állni, ahogy bármikor, ebben az esetben is, ha szükségesnek és hasznosnak vélik a két tanszékét személyben egyesíteni.” Martin Hattala levele Josef Jirečekhez, 1854. febr. 19. LA PNP, Jireček Josef.

⁴⁰ Josef Jireček levele Martin Hattalához, 1854. ápr. 15. LA PNP, Martin Hattala; Martin Hattala levele Josef Jirečekhez, 1854. máj. 1. LA PNP, Josef Jireček; Martin Hattala levele Josef Jirečekhez,

Hattalát júniusban először a szláv összehasonlító nyelvtan magántanárává nevezték ki a prágai egyetemre, szeptemberben pedig ugyanitt a szláv filológia rendkívüli tanára lett.⁴¹ A tanszékek Hattala által tervezett összevonására tehát nem volt szükség.⁴²

Riedl működése az egyetemen

Riedl prágai egyetemi működéséről fő forrásaink az egyetemi tanrendek⁴³ és két egyetemi szerv, az akadémiai szenátus és a bölcsészkar professzori kollégiumának hivatali jegyzőkönyvei (*Geschäftsprotocoll*),⁴⁴

A tanrendek tanúsága szerint Riedl folyamatosan – már a pályázati kiírásban is szereplő oktatási kötelezettségként – heti három órában oktatott magyar nyelvtant, valamint magyar üzleti stílust heti két órában. Tehát Riedl annak ellenére, hogy csak tanár (*Lehrer im engern Sinne*) volt, olyan típusú szaktárgyakat is oktatott, amiket egyébként docensek és professzorok szoktak tanítani. Ezek a tárgyak a következők voltak: előadások az összehasonlító nyelvtudomány témaköréből (a magyar nyelv összevetése a finn nyelvcsaláddal, illetve a török nyelvek családjának tagjaival is; értekezések az urál-altáji nyelvekről – például viszonyukról az indoeurópai nyelvekhez) és előadások a magyar irodalomról (a magyar költészet története, magyar mitológia).⁴⁵ Emellett egy alkalommal saját kezdeményezéséből a román (*wallachischen*)

1854. júl. 13. LA PNP, Jireček Josef. Az utolsó említett levélben így írt Hattala Jirečeknek: „[...] a magyar tanszékekkel csak akkor álljon elő, amennyiben anélkül jelenlegi állapotom javítását egyáltalán nem lehetne elérni.”

⁴¹ AUK FFUK 1882–1970, k. 23, i. č. 266, Martin Hattala, az 1892. márc. 2-i levél mellékleteinek listája.

⁴² Prágai egyetemi működése idején (1854–1892) Martin Hattala először a szláv filológia rendkívüli, majd rendes tanárként többször vett részt bírálóként a magyar nyelvet érintő ügyekben.

⁴³ Miközben az előadások jegyzéke a Riedl Szendéről és prágai működéséről szóló korábbi irodalomban is felhasználásra került, az iktatási jegyzőkönyveket jelen tanulmányban használjuk először.

⁴⁴ AUK, Filozofická fakulta Karlo-Ferdinandovy univerzity 1849–1885, k. 14–15, Geschäftsprotocoll des philosophischen (k.k.) Professorencollegiums, 1853–1862; inv. č. 240, k. 159–162, Geschäftsprotokoll des (k.k.) akademischen Senates, 1853–1862. A Riedl Szendét érintő iratok, amelyekre a jegyzőkönyvek utalnak, az esetek többségében nem maradtak fenn az egyetem levéltárában.

⁴⁵ Riedl oktatott tárgyainak teljes listája, ahogyan az a tanrendekben megjelent, az egyes szemeszterekben a következő volt: 1854/55 őszi szemeszter: Ungarische Sprache und Geschäftsstyl (5 óra = 5x60 perc hetente); 1855 tavaszi szemeszter: Ungarische Sprache mit Uibersetzungübungen (3), Ungarischer Geschäftsstyl (2), Vergleichung des Magyarischen mit der Finnischen Sprachfamilie (1); 1855/56 őszi szemeszter: Grammatik der ungarischen Sprache (3), Ungarischer Geschäftsstyl (2), Vergleichung des Ungarischen mit der finnischen Sprachfamilie (1); 1856 tavaszi szemeszter: Grammatik der magyarischen Sprache mit Uibersetzungübungen (3), Magyarischer Geschäftsstyl (2), Vergleichung des Magyarischen mit der finnischen und türkischen Sprachfamilie (1), Anfangsgründe der wallachischen Grammatik (1); 1856/57 őszi szemeszter: Ungarische Grammatik für Anfänger (3), Ungarischer Geschäftsstyl (2), Uiber den Ural-altaischen Sprachstamm (1), Anfangsgründe der wallachischen Grammatik (2); 1857 tavaszi szemeszter: Magyarische Grammatik (3), Magyarischer Geschäftsstyl (2); 1858 őszi szemeszter: Magyarische Grammatik (3), Magyarischer Geschäftsstyl (2), Grundzüge einer vergleichenden Grammatik des ural-altaischen

nyelvtan alapjairól is kiírt egy előadást, így nemcsak a magyar nyelvnek volt első tanára a prágai egyetemen, hanem a román nyelvet is ő oktatta elsőként. Az 1856-os tanév tavaszi szemeszterében szeretne volna meghirdetni az *Anfangsgründe der wallachischen Grammatik* című tárgyat, s az előadást fel is tüntették a tanrendben, de a minisztérium ezt nem engedélyezte, hanem külön értesítést követelt meg az egyetemtől. Miután Riedl hivatalosan kifejezte a szándékát az előadás megtartására, a minisztérium utasította a tanári kart, hatalmazza fel Riedlt az előadás megtartására, amennyiben úgy véli, hogy megfelelő a felkészültsége hozzá. Ez 1856. június 5-én meg is történt, így Riedl meghirdethette a tárgyat a következő, őszi szemeszterre.⁴⁶

Az egyetemi iratokból arról is értesülhetünk, hogy Riedl az 1857-es tavaszi szemeszterben szabadságot kapott, az akadémiai szenátus jegyzőkönyve szerint tanulmányi út céljából,⁴⁷ a tanári kar jegyzőkönyvei szerint pedig azért, hogy kiadhassa az urál-altáji nyelvek összehasonlító nyelvtanát.⁴⁸

Tekintettel Riedl Prágából történt későbbi távozásának körülményeire, meg kell említenünk, hogy a jegyzőkönyvek anyagi kérdéseket érintő feljegyzéseket is tartalmaznak. Riedl két alkalommal is kért fizetéselelőletet,⁴⁹ egy alkalommal pedig a minisztérium elutasította azt a kérését, hogy éves fizetés-kiegészítés formájában emeljék a bérét. Arra hivatkoztak, hogy csupán két évet töltött a tanári állásában.⁵⁰

Pontos adatokat nem sikerült megállapítanunk arról, hány diák vett részt Riedl óráin. A *Vasárnapi Ujság* 1858. április 18-i számának kis híre viszont arról tájékoztat minket, hogy a cseh ifjúság nagy buzgalommal látogatta Riedl előadásait.⁵¹

Sprachstammes (2), Magyarische Mytologie (1); 1858 tavaszi szemeszter: Magyarische Grammatik (3), Magyarischer Geschäftsstyl (2), Abriss der Geschichte der magyarischen Sprache (1); 1858/59 őszi szemeszter: Magyarische Grammatik (3), Magyarischer Geschäftsstyl (2), Geschichte der magyarischen Poësie bis zu Ende des XVIII. Jahrhunderts (1), Vergleichende Lautlehre des ural-altaischen Sprachstammes (2); 1859 tavaszi szemeszter: Ungarische Grammatik (3), Ungarischer Geschäftsstyl (2), Geschichte der ungarischen Poësie im 19. Jahrhunderte (1); 1859/60: Ungarische Grammatik (3), Ungarischer Geschäftsstyl (2), Uiber das Verhältnis der ural-altaischen Sprache zum indogermanischen Sprachstamme (1); 1860 tavaszi szemeszter: Ungarische Grammatik (3), Ungarischer Geschäftsstyl (2), Geschichte der ungarischen Poësie im XIX. Jahrhunderte (1), Vergleichende Grammatik des altaischen Sprachstammes (2); 1860/61 őszi szemeszter: Magyarische Grammatik (3), Magyarischer Geschäftsstyl (2), Geschichte der magyarischen Literatur (1).

⁴⁶ AUK, Filozofická fakulta Karlo-Ferdinandovy univerzity 1849–1885, 14. doboz, Geschäftsprotocoll des philosophischen (k.k.) Professorencollegiums, 1856. máj. 13., 421.

⁴⁷ AUK, Filozofická fakulta Karlo-Ferdinandovy univerzity 1849–1885, raktári jelzet [inventárné číslo] 240, 161. doboz, Geschäftsprotokoll des (k.k.) akademischen Senates, 1857, 1857. márc. 24., 697.

⁴⁸ AUK, Filozofická fakulta Karlo-Ferdinandovy univerzity 1849–1885, 14. doboz, Geschäftsprotocoll des philosophischen (k.k.) Professorencollegiums, 1857. ápr. 22., 361.

⁴⁹ Uo., 1855. ápr. 25., 371 és 1855. máj. 7., 438; 1857 okt. 24., 110.

⁵⁰ Uo., 1856. júl. 31., 557 (miniszteri rendelet, 1856. júl. 17.).

⁵¹ „(A magyar nyelv Prágában.) A cseh ifjak nagy szorgalommal látogatják az ottani egyetem magyar irodalom tanáranak, Riedl Szende szépsi hazánkfjának előadásait.” *Vasárnapi Ujság* 5. (1858) 16. sz. 192.

Riedl Szende működése prágai tartózkodása idején azonban nem korlátozódott csupán az egyetemi oktatásra. Éppen ellenkezőleg, igen aktív és nagyon jelentős szerepet töltött be a korszakban a cseh (egyres esetekben a szlovákot is hozzátehetjük) és a magyar kultúra közötti közvetítésben.⁵² Kapcsolatokat épített ki cseh értelmiségi körökkel, közreműködött prágai folyóiratokban, maga is belekezdett egy magyar nyelvű folyóirat megjelentetésébe, tető alá hozta – többek között – a később hamisnak bizonyult királyudvari (Dvůr Králové na Labem) és zöldhegyi (Zelená Hora) kéziratok,⁵³ illetve az Igor-ének első magyar fordítását stb.

Riedl távozása Prágából és a tanszék megszűnése

1860 júliusában Riedl az oktatási minisztériumnak szóló kérvényt nyújtott be a bölcsészkar professzori tanácsához azzal a kéréssel, hogy juttassanak számára az oktatás területén olyan más helyet, ami jobban megfelel a képzettségének és képességeinek. A professzori testületnek meg kellett fontolnia és ajánlást kellett a kérelemhez fűznie. Az ügyet Martin Hattalához rendelték, az ő feladata lett, hogy jelentést készítsen Riedl szakirodalmi tevékenységéről,⁵⁴ aminek elkészülte után (egy szűk hónappal később) az eredeti Riedl-kérelemhez csatolva továbbították a minisztériumhoz.⁵⁵ Az októberben megérkező válasz tartalmazta: Riedl tudományos és oktatási képességeinek elismerése mellett sem teszük lehetővé a jelenlegi körülmények, hogy másik megfelelő szolgálati helyet ajánljanak számára.⁵⁶

⁵² E tevékenységéről már meglehetősen terjedelmes irodalom született. Lásd *Sas Andor*: Riedl Szende hídverési kísérlete a cseh és a magyar szellemiség között a Bach-korszak Prágájában. Bratislava 1937.; *Kemény G. Gábor*: Riedl Szende prágai korszaka és harca a tudományos kritikáért. Irodalomtörténet 38. (1950) 2. sz. 70–90. [bővített változata *Kemény G. Gábor*: Kapcsolatok vonzásában. Bratislava 1977. 70–99.]; *Zuzana Adamová*: Szende Riedl, ústřední postava česko-maďarských literárních vzťahů v padesátých letech minulého stoloť. Slavia 27. (1958) 2. sz. 273–287.; *Richard Pražák*: Češi a Maďari v nerudovské Praze. In: *Z doby Nerudovy*. Ed. Karel Krejčí. Praha 1959. 50–61.; *Endre Kovács – Jan Novotný*: Maďari a my. Z dějin maďarsko-československých vzťahů. Praha 1959. 205–209.; *Kemény G. Gábor*: Új kutatási eredmények és további nyitott kérdések Riedl Szende prágai időszakában (1854–1860). In: *Tanulmányok a kelet-európai irodalmak és nyelvek köréből*. Dobossy László 70. születésnapjára. Szerk. Gyivicsán Anna. Bp. 1980. 87–95.

⁵³ Az ún. „kéziratok” középkori szépirodalmi művek hamisítványai, amelyeket 1817-ben „felfedezett” Václav Hanka. A kéziratok hitelessége hosszantartó vita kérdése lett, az 1880-as években egész sor fiatal cseh tudós (pl. Tomáš Masaryk későbbi csehszlovák köztársasági elnök, Jan Gebauer nyelvész és filológus, Jaroslav Vlček irodalomtörténész vagy Jaroslav Goll történész) bebizonyította, hogy hamisítványokról van szó. A kéziratokról lásd *Berkes Tamás*: A Hanka-féle Kéziratok egykor és ma. In: *Kösziklára építve*. Built Upon His Rock. Szerk. Panka Dániel – Pikli Natália – Ruttkay Veronika. Írások Dávidházi Péter tiszteletére. Writings in Honour of Péter Dávidházi. Bp. 2018. 22–28.

⁵⁴ AUK, Filozofická fakulta Karlo-Ferdinandovy univerzity 1849–1885, 15. doboz, Geschäftsprotocoll des philosophischen (k.k.) Professorencollegiums, 1860. júl. 12., 482.

⁵⁵ Uo., 1860. aug. 8., 531 (482).

⁵⁶ Uo., 1860. okt. 19., 60.

Néhány nappal később, 1860. október 31-én Riedl betegszabadságot kért a minisztériumtól az 1860/61-es tanév őszi szemeszterére, kérvényéhez csatolta a megfelelő orvosi igazolásokat is. A professzori testület többségi szavazással jóváhagyta a kérvényt, és a minisztériumtól is a pozitív elbírálását kérte.⁵⁷ A minisztérium megadta Riedlnek a betegszabadságot.⁵⁸ A következő év tavaszán Riedl újabb kérvényt juttatott el Pestről a betegszabadság meghosszabbításának ügyében a tavaszi szemeszterre,⁵⁹ amivel a minisztérium ismét egyetértett.⁶⁰

A prágai és a bécsi hivatalok felé hivatalosan tehát Riedl hosszas távollétének indoka az egészségi állapota volt. Más körülmények azonban arról tanúskodnak, hogy valójában más okok állnak a háttérben. Ezt legsokatmondóbban és legégyértelműbben a Riedlről 1861 októberében készített rendőri jelentésből származó idézet világítja meg: „A Riedl betegségéről szóló hírek ugyan nem tűnnek teljesen alaptalannak, ennek ellenére nem ez a valódi oka hosszú ideig való pesti tartózkodásának. Ez sokkal inkább abban keresendő, hogy egy itteni oktatási intézmény állására pályázik. Riedl, akinek igen jó híre van az altaji nyelvek összehasonlító nyelvészetére, illetve kifejezetten a magyar filológia terén. Nyelvtanával, legújabban pedig Magyar hangtanával a Magyar Tudományos Akadémia elismerését is elnyerte. Tavaly pedig – ahogyan erről megbízható forrásból értesültünk – meghívást kapott a Pesti Napló ismert szerkesztőjétől, Kemény Zsigmondtól és az akadémia elnökétől, Dessewffy Emiltől, hogy pályázza meg a két évvel ezelőtt Pesten felállított – eredetileg német nyelvű – gimnázium igazgatói és egyben magyar irodalom tanári állását. Valóban részt is vett az állásra kiírt pályázaton, viszont terve abba az akadályba ütközött, hogy őminenciája a bíboros, hercegprímás az igazgatói posztot papi személlyel kívánta betölteni.

Rögtön ezután pályázott a pesti városi reálgimnázium igazgatói és magyar tanári állására, azonban ezt sem nyerte el, mivel magyar részről azt feltételezték, hogy a kormány a saját céljaira használhatná fel és nézetei is túlságosan kormányhűek.”⁶¹

Az októberi diploma kiadását követően vita bontakozott ki arról, hogy a fent említett pesti királyi katolikus gimnáziumban a magyar legyen-e az oktatás nyelve, vagy a németnek kell-e maradnia.⁶² A gimnázium négy magyar

⁵⁷ Uo., 1860. okt. 31., 88.

⁵⁸ AUK, Filozofická fakulta Karlo-Ferdinandovy univerzity 1849–1885, raktári jelzet [inventárné číslo] 240, 162. doboz, Geschäftsprotokoll des (k.k.) akademischen Senates, 1861, 1860. dec. 11., 362 (miniszteri rendelet 1860. nov. 26.). A feljegyzésből kitűnik, hogy Riedl ebben az időszakban már Magyarországon tartózkodott.

⁵⁹ AUK, Filozofická fakulta Karlo-Ferdinandovy univerzity 1849–1885, 15. doboz, Geschäftsprotocoll des philosophischen (k.k.) Professorencollegiums, 1861. márc. 28., 316.

⁶⁰ Uo., 1861. máj. 23., 448 (miniszteri rendelet 1861. máj. 10.).

⁶¹ ÖStA Haus-, Hof- und Staatsarchiv (a továbbiakban: HHStA), Ministerium des Äußern, Informationsbüro, BM-Akten, sign. 6503/1861, 502/PR.

⁶² Részletesen lásd A budapesti Berzsenyi Dániel gimnázium története 1858–1995. Bp. 1997. 9.

tanára egy memorandummal fordult a Helytartóság elnökéhez, amely a *Pesti Napló* 1861. január 1-jei számában nyomtatásban is megjelent.⁶³ A memorandumban – amiről viszonylag részletesen a prágai *Bohemia* című német nyelvű lap is beszámolt 1861. január 3-i számában⁶⁴ – kifejezték óhajukat „gymnásiumunk nemzeti alapra való fektetését illető legforróbb óhajunkat” és azt a kérésüket, hogy a gimnázium magyar jellegének minél előbbi megvalósításának keretében már a tanév második felében legalább az alsóbb gimnáziumi osztályokban minden tárgyat magyarul oktassanak. Mindez elősegítené, hogy az oktatási intézmény minél előbb hozzájárulhasson a hazai magyar tudományosság fejlődéséhez és a megfelelő nemzeti oktatáshoz. A cél eléréséhez megteendő első fontos lépésként új igazgató kinevezését vélték szükségesnek, „ki mint buzgó hazafi, a nemzeti műveltség felvirágzását szíven hordva, mint *szaktudós*, a jelenlegi európai tudományosság színvonalán áll és az oktatásbani sokoldalú tapasztalása, valamint irodalmi tevékenységénél fogva a *nemzet* és a *tanárság bizalmát* és tiszteletét birva, azon gyakorlati tulajdonokkal legyen fölrüházva, melyeket a jelen válságos körülmények közt oly szép jövővel biztató intézet alakító szervezése, vezénylete s képviselése méltán igényel”. Rögtön a következő mondatban írják, hogy mindezeket a tulajdonságokat a magyar tudósok között leginkább éppen Riedlben látják.⁶⁵ Február elején (1861. február 2-án) a Helytartóság úgy döntött, hogy az oktatás nyelve a magyar legyen, három héttel később (1861. február 24-én) azonban Scitovszky János bíboros, hercegprímás a piarista rend egyik tagját, a szegedi gimnázium korábbi igazgatóját, Nagy Mártont (1804–1873) nevezte ki igazgatónak.⁶⁶ Riedl tehát nem nyerte el az igazgatói posztot, és az elkövetkezendő hónapokban máshol sem sikerült elhelyezkednie.

Riedl a Prágába való visszatérésre sem mutatott azonban hajlandóságot. Nem küldte el a prágai egyetemre a következő, 1861/62-es őszi szemeszterre tervezett oktatási programját, ennek következtében a professzori testület 1861 augusztusában határozottan felszólította, hogy ezt minél előbb tegye meg.⁶⁷ Riedl viselkedése (jobban mondva tétlensége) felkeltette a hivatalok figyelmét is, így személyével a Anton Schmerling vezette bécsi Államminisztérium (ahová az oktatás is tartozott) és egyben a rendőrség is elkezdett foglalkozni.

⁶³ Pesti Napló, 1861. január 1. 1. A memorandum aláírói: Bartal Antal, Corzan Gábor, Krautschneider Ferenc és Veress Ignác.

⁶⁴ Aus Pest. Bohemia, 1861. január 3. 20.

⁶⁵ Említést érdemel, hogy Riedl Szende és Bartal Antal a nagyszombati papi szemináriumából ismerték egymást. Lásd *Perepatits István: A budapesti V. kerületi Magyar Kir. Állami Főgimnázium félszázados fennállásának története.* Bp. 1908. 54.

⁶⁶ *Perepatits I.:* A budapesti V. kerületi Magyar Kir. Állami Főgimnázium i. m. 39.

⁶⁷ AUK, Filozofická fakulta Karlo-Ferdinandovy univerzity 1849–1885, 15. doboz, Geschäftsprotocoll des philosophischen (k.k.) Professorencollegiums, 1861. aug. 26., 601.

Erről az Informationbüro levéltári fondjaiban fennmaradt levél tanúskodik.⁶⁸ Hogyan jutott el Riedl ügye Bécsbe, nem ismerjük, az iratból azonban kitűnik: Schmerling államminiszter 1861. szeptember 18-án fordult a rendőrminisztériumhoz, amellyel kivizsgáltatta azt a gyanút, hogy Riedl Magyarországon keres állást. Levelében – amelyben a prágai *Bohemia* említett cikkére hivatkozik – ezt írja: „Fent nevezett [Riedl] továbbra is elmulasztotta előadásainak programját megküldeni, amelyekkel meg kéne kezdenie az oktatást az 1861/62-es tanév kezdetén, annak ellenére, hogy erre felszólítást kapott a dekanátus illetékes professzori kollégiumától. Mindez arra a feltételezésre vezet, hogy belátható időn belül nincs szándékában visszatérni tanári helyére, sokkal inkább az a szándéka, hogy újra látszólag legális indokot találjon távolmaradására.”⁶⁹

Schmerling még aznap a prágai Helytartósághoz fordult és elrendelte, hogy Riedl fizetését 1861. szeptember végétől szüneteltessék, de természetesen abban az esetben, ha Riedl az egyetemi év kezdetén ismét jelentkezik Prágában és megkezdí a tanítást, e rendelkezést figyelmen kívül kell hagyni.⁷⁰

A Rendőrminisztérium a pesti rendőr-főkapitánysághoz fordult az ügy tisztázása érdekében,⁷¹ ahonnan Joseph Worafka rendőrtanácsos imént idézett jelentését küldték válaszul.⁷² Ez a jelentés, bár szól Riedl egészségi problémájáról és a budai fürdőknben tett rendszeres látogatásáról (bár egyébként hipochondernek nevezi Riedlt), pesti tartózkodásának fő okául az álláskeresést adja meg valamelyik helyi tanintézetben. Összefoglalja továbbá Riedl politikai nézeteit, a kormányzat szempontjából „korrektnek” értékelve azokat. Megemlíti nagyon visszafogott pesti társasági életét, végezetül pedig azt írja: „Állítólag kifejezte, hogy szívesen visszatérne Prágába, amennyiben ott reménye nyílna a gondtalan megélhetésre. Állítólag többé-kevésbé azért marad Pesten, mert itt nagyobb reménye van a jobb megélhetésre.”

Az Államminisztérium a kapott információk alapján újabb utasításokat adott a prágai Helytartóságnak, hogy amennyiben Riedl négy héten belül nem tér vissza helyére a prágai egyetemen, vagy „távollétét nem tudja hitelt érdemlően megindokolni”, a Helytartóság köteles sürgős felhívást intézni hozzá, hogy a Helytartóság által meghatározandó határidőn belül köteles Prágába visszatérni. Amennyiben ennek nem tesz eleget, indokolatlan távollétét akként kell tekinteni, mint posztjáról való lemondásának közvetett bizonyítékát.⁷³

⁶⁸ ÖStA HHStA, Ministerium des Äußern, Informationsbüro, BM-Akten, sign. 6503/1861.

⁶⁹ Uo., sign. 6503/1861, 8725/492, 18. 9. 1861.

⁷⁰ NA ČR, České místopřítelství 1856–1883, sign. 25/9/11, 8725/492.

⁷¹ ÖStA HHStA, Ministerium des Äußern, Informationsbüro, BM-Akten, sign. 6503/1861, 1861. okt. 1.

⁷² Uo., 502/PR (1861. okt. 6.)

⁷³ NA ČR, České místopřítelství 1856–1883, sign. 25/9/11, 62516/6193, az Államminisztérium feljegyzése a Cseh Helytartósághoz, 1861. nov. 13.

Mindeközben azonban megérkezett Prágába a magyar Helytartóság magyar nyelvű 1861. október 26-ai rendelete Riedl pesti állásba történt kinevezéséről az-
 zal, hogy juttassák el Riedlnek. (A prágai helytartóságon tévesen úgy értelmezték
 a dokumentumot, hogy Riedlt a pesti egyetemre nevezték ki.⁷⁴) Mivel azonban a
 prágai bölcsészkar professzori kollégiuma nem ismerte Riedl akkori tartózkodási
 helyét, a rendeletet visszaküldték a magyar Helytartóságnak.⁷⁵ 1861. november
 4-én a prágai professzori kollégium megtárgyalta Rómer Flóris pesti gimnáziumigazgató levelét, amely azt közölte, hogy Riedl belépett az eredetileg német
 nyelvű pesti gimnáziumba,⁷⁶ és kérelmezi, hogy Riedlt mentse fel prágai szolgál-
 latából.⁷⁷

A prágai Helytartóság amellet, hogy visszaküldte a magyar Helytartóságnak
 a kinevezési iratot, a teljes bizonyosság miatt megérdeklődte, hogy Riedl elfog-
 lalta-e Pesten az elnyert helyét. Amennyiben ez nem történt volna meg, értesíteni
 kell a felszólításról, hogy négy héten belül térjen vissza Prágába, máskülönben
 úgy tekintik, hogy lemondott prágai állásáról.⁷⁸ A Budáról 1862. február 4-én
 érkezett (már megkéssett) válasz megerősítette: Riedl elfoglalta a pesti királyi gim-
 náziumi állást és munkába is állt.⁷⁹ Schmerling államminiszter 1862. március
 5-én úgy döntött, hogy Riedlt végleg megfosztja a prágai egyetemen betöltött
 oktatói posztjától.⁸⁰

A magyar nyelv tanárának megüresedett helyét ezután már nem töltötték be,
 a nyelv oktatása csak az egyetem 1882-es cseh és német részre történt kettéosztá-
 sát követően indult újra. A cseh egyetemen 1883-ban indult meg a magyar nyelv
 oktatása František Brábek (1848–1926) lektor munkába állásával, a német egye-
 temen pedig 1917-től oktatták a magyar nyelvet.⁸¹

⁷⁴ AUK, Filozofická fakulta Karlo-Ferdinandovy univerzity 1849–1885, raktári jelzet [inventární čís-
 lo] 240, 162. doboz, Geschäftsprotokoll des (k.k.) akademischen Senates, 1861. okt. 30., 143.

⁷⁵ AUK, Filozofická fakulta Karlo-Ferdinandovy univerzity 1849–1885, 15. doboz, Geschäftsproto-
 coll des philosophischen (k.k.) Professorencollegiums, 1861. okt. 31., 127.

⁷⁶ Ugyanarról a gimnáziumról volt szó, amelynek igazgatóságára Riedl 1861 elején jelentkezett. Riedl (és
 a többi tanár) kinevezéséről a Vasárnapi Ujság tájékoztatót. Lásd Vasárnapi Ujság 8. (1861) 43. sz. 514.

⁷⁷ AUK, Filozofická fakulta Karlo-Ferdinandovy univerzity 1849–1885, 15. doboz, Geschäftsproto-
 coll des philosophischen (k.k.) Professorencollegiums, 1861. nov. 4., 137.

⁷⁸ NA ČR, České místopřítelství 1856–1883, sign. 25/9/11, 62516/6193, a Cseh Helytartóság jegy-
 zékének fogalmazványa a Magyar Királyi Helytartósághoz, 1861. nov. 24.

⁷⁹ NA ČR, České místopřítelství 1856–1883, sign. 25/9/11, 8173/602, a budai Magyar Királyi
 Helytartóság jegyzéke a Cseh Helytartósághoz, 1862. febr. 4.

⁸⁰ Uo., 14371/1109, az Államminisztérium feljegyzése a Cseh Helytartósághoz, 1862. márc. 5.

⁸¹ Brábekről lásd pl. Magyar prágaiak – prágai magyarok. Maďarští Pražané – pražští Maďaři. Praha
 2002. 67–68. és 141–142. Ami más finnugor nyelvek oktatását érinti, a 19. század második felében
 a prágai egyetemen (a kettéosztást követően a német egyetemen) a finn nyelvről is tartottak előadá-
 sokat. A nyelvet Alfred Ludwig (1832–1912), az összehasonlító nyelvészet és indológia tanára oktat-
 ta. Részletesebben lásd *Josef Zubatý*: Alfred Ludwig. Almanach České akademie 23. (1913) 144–
 156. Ludwig az 1878/79-es tanév mindkét szemeszterében, 1883/84-es őszi, az 1890/91-es tavaszi

Összegzés

Tanulmányunk a prágai egyetemen működött első magyar tanszék keletkezésének, fennállásának és megszűnésének körülményeit dolgozta fel, ahol 1854 és 1860 között folyt oktatás. Fontos hangsúlyozni, hogy ez volt a második külföldi magyar tanszék. A tanszék történetének kérdéseit elsősorban levéltári dokumentumok alapján rekonstruáltuk, így szerettünk volna eloszlatni néhány, az eddigi szakirodalomban a témával kapcsolatban hagyományosan jelenlévő tévedést és félreértést, amelyek abból eredtek, hogy a szerzők csak Riedl Schleicher-émlékbeszédéből merítettek, a tanszék megszűnésére vonatkozóan pedig pusztán spekuláltak. Bemutattuk a tanszék felállításának hivatalos folyamatát. A tanszék létrehozására vonatkozó, a prágai egyetemi professzori kollégiumból kiinduló tervtől kezdve a tanszéki tanári állás betöltésére kiírt nyilvános pályázaton át egészen Riedl Szende kinevezéséig. Váztuk továbbá Riedl működését a prágai egyetemen, és eddig ismeretlen tényeket hoztunk napvilágra Riedl Prágából történt távozásával kapcsolatban, ami egyben a tanszék végét is jelentette. (E tekintetben szeretnénk különösen rámutatni a pénzügyi helyzet kérdésére és Riedl Szende anyagi motivációjára).

A prágai egyetemen a magyar nyelv oktatásának – bár nem tartozik és sosem tartozott a nagy szakok közé – jelentős hagyománya van. A magyar nyelvet az 1850-es évek után, 1883-tól kezdve – a második világháború éveit és a háború utáni néhány évet leszámítva – mindmáig folyamatosan oktatják Prágában.

THE ESTABLISHMENT, ACTIVITIES AND CLOSING OF THE FIRST HUNGARIAN DEPARTMENT AT THE UNIVERSITY OF PRAGUE IN THE 1850s

by Jiří Januška – Petr Píša

SUMMARY

This article aims to explore the history of the first Hungarian Department that functioned at the University of Prague between 1854 and 1860. This was the second department of this kind established outside Hungary, the first having been created at the University of Vienna. The author investigates the circumstances of the foundation process, officially launched upon the initiative of the college of professors of the Faculty of Arts at the

és az 1891/92-es őszi szemeszterben hirdetett előadásokat a finn nyelv nyelvtanából (az 1878/79-es tanévben ezt ötvözte a *Kalevala* egyes részeinek interpretációjával). (Az 1882/83-es tanév tanrendjéből kitűnik, hogy Ludwig szabadságot kapott, később hirdetett előadásokat.)

University of Prague in 1853, as well as the decision-making process of choosing the head of the department. It was from among eighteen applicants that Szende Riedl (1831–1873) was selected and appointed professor of ‘Hungarian Language and Style of Business’ and head of the department. The study surveys the educational activities pursued at the university under Riedl’s leadership, and clarifies the circumstances of the department’s end, due to the arbitrary departure of Riedl for Pest in 1860.